

Кузенко Галина Миколаївна

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Кузенко Галина Николаевна

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры теории и практики перевода
Черноморского национального университета имени Петра Могилы*

Kuzenko H. M.

*candidate of Sciences, PhD associate professor
Mykolaiv Petro Mohyla Black Sea National University*

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ
У МІЖМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА
В МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ
CULTURAL ASPECTS OF TRANSLATION IN
CROSS-LANGUAGE COMMUNICATION**

Анотація. Розглянуто культуру як оперативну одиницю перекладу, що має вербальне втілення. Культуроцентричний підхід враховує культурний контекст як оригіналу так і перекладу.

Ключові слова: культурна парадигма, культурний контекст, культурний феномен.

Аннотация. Культура рассмотрена как оперативная единица перевода, что воплощается в языке. Культуроцентричный подход учитывает культурный контекст как оригинала так и перевода.

Ключевые слова: культурная парадигма, культурный контекст, культурный феномен.

Summary. Culture is considered as an operational unit of translation which has verbal expressions. Culture-oriented approach to translation takes into account the cultural context of both source and target texts.

Key words: cultural paradigm, cultural context, cultural phenomenon.

Переклад забезпечує не лише взаєморозуміння носіїв різних мов, а й розширює їхню пізнавальну сферу, збагачує етнічні та цивілізаційну культури. Сучасне перекладознавство переживає в цілому «культурну революцію» [11]. Сьогодні переклад розглядається не стільки як лінгвістичне явище, а як культурне. Нове осмислення сутності і природи перекладу отримало назву «культурного повороту» в теорії перекладу. По суті цей термін означає зміщення акцентів у вивченні перекладу на його культурні аспекти і відповідає назві нового культурологічного напрямку який стає визначальним для перекладознавства в новому столітті.

Західні перекладознавці уперше заговорили в унісон про «культурний поворот» на конференції

в англійському місті Воріку 1988 року, і він став центральною темою збірника матеріалів цієї конференції «Переклад, історія й культура» під спільною редакцією Сюзен Басснетт і Андре Лефевра. Засновники культурного напрямку в перекладознавстві С. Басснетт та А. Лефевр виокремили нову одиницю перекладу «не слово і не текст, а культура стає оперативною одиницею перекладу» [5, с. 21]. Це визначення зроблено у дусі «культурного повороту» і ще раз засвідчує прагнення вчених привернути увагу дослідників і перекладачів до культурного і лінгвокультурного явища у перекладі.

Під «культурою» мається на увазі цілий соціальний контекст, що задіяний у перекладі, водночас із нормами, конвенціями, ідеологією та цінностями

суспільства, чи цільової системи. Переклад не просто замінює один код іншим, а радше «розробляє стратегії, за допомогою яких тексти з однієї культури можуть проникати в текстуальну й концептуальну мережу іншої культури і функціонувати в іншій культурі» [10, с. 25]. Натомість перекладознавство, орієнтоване на культуру, трактує оригінал і цільовий текст не просто як зразки лінгвістичного матеріалу. Кожен текст існує у певній ситуації у певній культурі в світі і має конкретну функцію та власну аудиторію.

Фокус західного перекладознавства перемістився з лінгвістичних особливостей тексту-джерела на функцію перекладу в цільовій культурі. Г. Турі, один із ідеологів нової парадигми, в статті «Обґрунтування дескриптивного перекладознавства» (1985) зауважив: з позицій семіотики очевидно, що переклад ініціює цільова культура або ж якась її частина. Переклад, фактично, зумовлюється метою, якій він призначений служити, і ця мета визначається у потенційній цільовій системі. Відтак, перекладачі діють передусім в інтересах культури для якої перекладають, а не в інтересах тексту-джерела чи, тим паче, культури-джерела [10].

В українському перекладознавстві «культурний поворот» був не таким різким, як на Заході. Врто відзначити, що видатні українські перекладознавці й водночас перекладачі (І. Франко, М. Зеров, М. Рильський, Г. Кочур та ін.) завжди приділяли значну увагу культурним питанням перекладу, передусім ролі перекладів світової класики в становленні й розвитку української мови, культури й нації. В силу історичних обставин, український переклад — на відміну від перекладу в літературах, які розвивалися безперешкодно й існуванню яких ніщо не загрожувало — від самого початку був змушений обґрунтовувати свою потрібність і культурне значення.

В роботах вітчизняних та зарубіжних вчених підкреслюється та особлива роль, яку відіграє переклад у розвитку культури, науки, економіки, літератури і самого мовлення. В останні роки переклад став об'єктом культурологічних досліджень. Становлення «трансляційної лінгвістики» пов'язано з іменами видатних зарубіжних і вітчизняних лінгвістів: Г. Єгер, О. Каде, Дж. Кетфорд, Ю. Найда, Л. Бархударов, Я. Рецкер, А. Федоров, О. Швейцер, В. Комісаров, Л. Латишев, Є. Бреус, О. Фінкель, М. Рильський, О. Кундзіч, С. Ковганюк, В. Коптілов, Р. Зорівчак, О. Гайнічеру, Г. Мірам та ін.

Велике значення для взаємопроникнення культур має міжмовна, особливо, перекладацька діяльність. Переклад допомагає здійснювати процес знайомства з чужою культурою. Можна сказати, що він займає проміжне положення між мовою й культурою, вико-

нуючи посередницькі функції між цими двома сутностями. Художній переклад як одна із форм взаємодії культур, дає певну уяву про чужу культуру. Саме поняття взаємодії культур, а при перекладі текстів як субституту культур, припускає наявність спільних елементів і розбіжностей, що дозволяє відрізнити одну лінгвокультурну спільноту від іншої.

Культурна наукова парадигма передбачає розуміння національної літератури як своєрідної літературної системи, яка створюється і існує у певному середовищі, формується соціальною і культурною системами. Всі три системи відкриті і тісно взаємодіють. Перекладна література також трактується як особлива система всередині системи національної літератури, що взаємодіє в односторонньому порядку. Загалом художня література як система існує в історичній, соціальній і культурній системах певної сприймаючої аудиторії читачів і взаємодіє з ними.

Культура як перекладна одиниця має мовне втілення в тексті. В англо-американському перекладознавстві існує ціла низка термінів, які означають лінгвістичне найменування культурного феномену (поняття, концепт, реалія) «*cultural words*» Пітера Ньюмарка, «*culture-specific references*» Іва Гамбера, «*cultureme*» Кристіана Норда. Найуживанішими і розповсюдженими стали «*cultural items*» та «*culture-specific concepts*». В українському перекладознавстві прийнято термін «*найменування культурних реалій*».

У рамках нового культуроцентричного підходу процес перекладу не можна трактувати вузько як перехід з одного мовного коду на інший, оскільки він полягає у перенесенні тексту з рідної культури в середовище чужої культури. Іншими словами у перекладі слід враховувати культурний контекст як оригіналу, так і перекладу [7]. Під культурним контекстом розуміють світогляд, що об'єднує представників соціальних груп і відрізняє їх один від одного.

Діяльність перекладача як творця і автора перекладного твору є суб'єктивною діяльністю, яка з одного боку підпорядкована, об'єктивним умовам: вимогам літературного домінуючого канону, національно-культурній та соціальній системам. З іншого боку, перекладач самостійно вирішує проблеми, що виникають в процесі роботи і пов'язані з перекладом тексту з однієї культури на іншу так, щоб він прижився в ній і відповідав тому формату перекладної літератури, який склався у приймаючій культурі на даному етапі її розвитку.

В останнє десятиліття науковці почали досліджувати процес перекладу художнього тексту не як інтелектуальну і творчу діяльність окремого перекладача, а як об'єктивну діяльність обумовлену об'єктивними факторами, наприклад,

соціально-культурним середовищем [2; 5; 10]. Ця ідея бере свій початок в теорії перекладацьких норм, що домінують в певну епоху і формують принципи перекладацької діяльності. В кінці ХХ століття перекладацька діяльність розглядалася як явище соціальне, політичне і навіть ідеологічне більшою мірою, ніж просто мовленнєве та творче. У зв'язку з цим переклад повинен, перш за все, виконувати соціальну функцію, що покладається суспільством на цей вид діяльності, перекладачів і на продукт їхньої діяльності.

Таким чином, діяльність перекладача навіть художньої літератури стає регламентованою не тільки нормами перекладу, а й нормами буття національної культури в широкому сенсі, тобто політичними, ідеологічними, соціальними, економічними, етичними на певному історичному етапі.

Відмінності культур відображаються в різних мовних картинах світу, на основі яких будуються висловлювання різних мов. У кожній культурі існують свої артефакти чужі чи малозрозумілі іншим культурам [8]. Всі ці відмінності створюють певні труднощі у перекладі, однак їх можна подолати в процесі міжмовної комунікації як шляхом прирівнювання структур вихідної і цільової мов, так і за допомогою різних способів передачі артефактів чужої культури (наприклад, адаптації, вибору приблизних ознак в цільовій культурі, що відповідають ознакам вихідної культури).

Культурологічний аспект міжмовної комунікації в сучасному світі ґрунтується не тільки на понятті культури як сукупності культурних цінностей народу (творів мистецтва, пам'яток старовини, літератури, живопису, музики, архітектури і т. ін.), а й включає вивчення, опис та інтерпретацію національних традицій носіїв мови, їхній образ життя, суспільну діяльність, способи спілкування, специфіку поведінки, мислення й сприйняття навколишньої дійсності (світосприйняття і світовідчуття).

Повноцінне знайомство з будь-якою культурою припускає не тільки вивчення матеріальних складових цієї культури, не тільки знання її історичної, географічної, економічної детермінанти чи інших параметрів, а й спробу проникнення в образ мислення нації, спробу побачити світ очима носіїв мови цієї культури. Пізнавши мову, культуру, образ мислення нації, перекладач починає розуміти особливості менталітету даної культури, а вся сукупність фонових знань допомагає йому досягти адекватності, повноцінності, еквівалентності перекладу, першочергово перекладу художньої літератури.

Перекладач знаходиться одночасно в зоні двох національних концептосфер. Чим вище рівень художньої образності тексту, тим вище ступінь залежності цього тексту від тієї національної культури, в рамках

якої він створений, і тим складніше завдання перекладача [6].

Перенесення художнього тексту з одного культурного середовища в інше може здійснюватися по-різному в залежності від мети, яку ставить перед собою перекладач. Найпростіша мета — відтворення фабули. Такий переклад практично не зачіпає художньої суті твору, проте вже і на цьому, нижчому рівні можуть виникнути міжкультурні відмінності, що перешкоджають розумінню сюжетно-дієвої основи твору читачами оригіналу. Різні культурні традиції в країнах вихідної і перекладної мов, різні системи цінностей, загальноприйнятих оцінок і норм поведінки можуть зробити вчинки персонажів незрозумілими, невмотивованими для читача перекладу, оскільки перекладач лише механічно відтворює події.

Художній твір може перекладатися для того, щоб познайомити читачів з особливостями життя іншого народу, з його історією, звичаями, традиціями, з його національним менталітетом. В цьому випадку перекладачеві доводиться практично повністю відмовлятися від національно-культурної адаптації тексту, максимально зберігати в тексті реалії, калькувати фразеологізми і т.ін. забезпечуючи переклад великим коментарем. Такий переклад виконує функцію, яку можна умовно назвати країнознавчою, однак він практично виключає відтворення художньої образності оригіналу.

Нарешті, художній текст може перекладатися для того, щоб познайомити читачів з творчістю письменника, творів якого вони не можуть прочитати в оригіналі через мовний бар'єр. В цьому випадку відтворення в першу чергу вимагають саме художні аспекти тексту. На відміну від двох перших випадків, де перекладач переважно мав справу лише з однією функцією тексту — функцією повідомлення, — тут поряд з нею надзвичайно важливою виявляється функція впливу. Саме в цьому випадку національно-культурна обумовленість тексту виходить на перший план.

Пояснюється це тим, що створення художнього образу завжди спирається на наявність у автора і читача якогось запасу загальних для них фонових знань, історичних, літературних, культурних асоціацій, на якість уявлення про певну систему цінностей (яку вони можуть приймати чи не приймати, але яка так чи інакше присутня в їх свідомості). Перекладаються не слова, а концепти. Позбавлений цього фундаменту образ руйнується. Тільки збагачене асоціативними зв'язками слово здатне лягти в основу образу, придбати узуальне або оказіональне символічне значення. Все це створює серйозні проблеми при перекладі, так як читач перекладу — представник іншої культури, що має інші фонові знання, інший набір асоціацій, що

спираються на інші концепти. Сприйняття художнього тексту читачем перекладу ніколи не співпадає з читачем оригіналу [3]. А якщо врахувати, що зазвичай автор художнього твору свідомо чи підсвідомо адресує його певному колу читачів, то комунікативні втрати в перекладі неминучі апіорі, оскільки *таких* читачів в іншій культурі просто не може бути. Перенесення образної системи з однієї культури в іншу відбувається не тільки при перекладі і може привести до двох прямо протилежних результатів. Відомі випадки, коли письменник, творчий метод і стиль якого склалися в одній культурі, згодом став писати іншою мовою для інокультурного читача. Якщо цей письменник опанував другою мовою на рівні, що дозволяє створювати художні образи, але зберіг звичну для нього манеру письма і систему образного мислення, іншомовний читач може прийняти незнайому образність за індивідуальну своєрідність автора. Є підстави вважати, що в значній мірі саме з цієї причини була так високо оцінена американськими критиками англомова проза В. Набокова, який переніс в свої твори, написані по-англійськи, що склалася у нього в Росії систему образного відображення світу [9].

Як вже було сказано, при художньому перекладі шлях від автора оригіналу до одержувача переказу виявляється довгим і складним. У тому випадку, якщо сприйняття тексту перекладу істотно відрізняється від авторського задуму і від сприйняття цього тексту читачами оригіналу, така кількість факторів, які втручаються в спілкування автора оригіналу і читача перекладу, дуже ускладнює пошук тієї ланки, в якій стався інформаційний збій. Найчастіше критики схильні пояснювати такі невдачі або нездатністю перекладача досягнути авторський задум у всій його повноті, або тим, що перекладач недостатньо вільно володіє мовою оригіналу. Однак зустрічається іноді такий особливий вид міжкультурної комунікації, як автопереклад, виконаний письменником-білінгвом, що дозволяє значно спростити модель, виключивши з неї як проблему розуміння оригіналу, так і проблему мовної компетенції перекладача.

Погляд на переклад як на діяльність, що забезпечує міжмовну і міжкультурну інтеракцію, дозволяє по-новому тлумачити поняття еквівалентності і фонового контексту (словникового чи текстуального), виокремлюючи два рівня: мовний (поверхневий) і культурний (глибинний) [1; 3; 7]. Запропоноване наукове визначення професійно орієнтованого перекладу дозволяє окреслити два підходи до розв'язання проблем власне методичного характеру. По-перше, кожна мова розглядається як цілісний соціокультурний феномен, що відображає особливості етносу – виразника національної культури; по-друге, зв'язок мови і культури

виявляється і у сфері соціального, в узусі, що знаходить відображення в особливостях використання тої чи іншої мови окремими групами мовців. Таке бачення означеної проблеми дозволяє віднести перекладацьку діяльність до факторів змішаного соціо-культурно-мовного характеру [10].

Мовний посередник повинен витягувати інформацію з тексту початкового повідомлення («оригіналу») і передавати її на іншій мові. Тому цю роль може виконувати лише особа, що володіє необхідним ступенем двомовності, тобто що володіє двома мовами. Крім своєї посередницької ролі в процесі міжмовного спілкування, перекладач іноді виконує комунікативні функції, що виходять за рамки мовного посередництва. Як правило, це має місце в процесі усного перекладу, коли перекладач безпосередньо спілкується з учасниками міжмовного спілкування. Це підтверджує думку В. Н. Комісарова, що перекладач є повноправним учасником комунікативного акту. І якщо він не бере участь в комунікативному акті як повноцінний суб'єкт, то він приречений на постійні помилки [3].

У міжмовній і міжкультурній комунікації вторинний текст (метатекст) заміняє і репрезентує первинний в іншому мовному і культурному середовищі. Текст, характеризується установкою на передачу комунікативного ефекту первинного тексту, частково модифікується відмінностями між двома мовами, двома культурами і двома комунікативними ситуаціями [4], тобто відмінностями культурно-когнітивного і ситуаційного характеру, а також характеризується подвійною лояльністю перекладача – установкою на вірність оригіналу і установкою на адресата та норми його культури, що забезпечує прийнятність перекладного тексту приймаючою культурою. При цьому відтворити той комунікативний ефект, на який розрахований оригінал, значить відтворити комунікативну установку (інформативну, експресивну, емоційну, спонукальну), що лежить в основі первинного тексту), або, говорячи іншими словами, «інтенційно-функціональну програму автора» оригіналу [7].

Поняття комунікативного ефекту в розумінні А. Д. Швейцера є одним з елементів тріади: комунікативна інтенція (мета комунікації), функціональні параметри тексту і комунікативний ефект [4]. Ці три категорії співвідносяться з трьома компонентами комунікативного акту: відправником, текстом і одержувачем. Виходячи з мети комунікації, відправник створює текст, який відповідає певним функціональним параметрам (референтному, експресивному і ін.) і викликає у одержувача певний комунікативний ефект, що відповідає даній комунікативній меті. Іншими словами, комунікативний ефект – це результат комунікативного акту, що відповідає його меті. Цим

результатом може бути розуміння змістовної інформації, сприйняття емотивних, експресивних, волевиявних та інших аспектів тексту. Перекладач виявляє на основі функціональних доміант вихідного тексту комунікативну інтенцію і, створює кінцевий текст з комунікативним ефектом відповідним цій інтенції [4, с. 147].

Кожному перекладачу як учаснику своєрідного мовленнєвого акта абсолютно необхідне володіння певною екстралінгвістичною інформацією, знання культури народів, що говорять даними мовами. Для повноцінного забезпечення міжмовної та міжкультурної комунікації, перекладач в наш час повинен бути не тільки білінгвом, а й «бікультурним» [1]. Міжкультурна комунікація і переклад нероздільні. При перекладі співставляються не тільки дві мови, а й дві культури. Те що зрозуміло одержувачу оригінального тексту, може, через культурні відмінності, викликати непорозуміння у одержувача текста перекладу. Завданням перекладача є не тільки відбір мовних засобів, необхідних для передачі комунікативного наміру відправника, а й надання одержувачу текста

перекладу необхідних пояснень, коли на шляху правильного сприйняття комунікативних цілей стоять міжкультурні відмінності.

Отже, при комунікативному підході до перекладу, тобто в рамках міжмовної комунікації, переклад розглядається як процес і результат перекладу, при цьому враховується сукупність мовних та позамовних чинників, що визначають можливість і характер комунікації між людьми, що належать до різного лінгвокультурного універсуму. Іншими словами, переклад, як особливий вид міжмовної та міжкультурної комунікації, характеризується мовними та культурними чинниками. При цьому великого значення набуває творча особистість перекладача: саме він створює вторинний текст, який буде сприйматися адресантом. Щоб адекватно передати повідомлення навіть на міжмовному рівні, перекладач повинен не лише бездоганно володіти іноземною мовою, а й бути всебічно обізнаною людиною. Перспективу подальших розвідок у цьому напрямі ми бачимо в детальному дослідженні мовних факторів, які роблять можливим ототожнення змісту повідомлень різними мовами.

Література

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. — 1995. — № 1. — С. 38–39.
2. Горощенко Т. В. Міжкультурна комунікація в перекладі / Т. В. Горощенко. Інтернет-ресурс КНУ: Код доступу <http://ua.convdocs.org/docs/index-194154.html>
3. Комиссаров В. Н. Культурно-этнографическая концепция перевода / В. Н. Комиссаров // Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка) / Сб. науч. тр. / МГЛУ. — Вып. 376. — М., 1991. — 213 с.
4. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер // — М., 1988. — 211 с.
5. Bassnett S., Lefevere A. Where are we in Translation Studies? / S. Bassnet, A. Lefevere // Constructing Cultures. Essays on Literary Translation / [eds. S. Bassnet and A. Lefevere]. — Clevedon: Multilingual Matters, 1998.
6. Chesterman A., Wagner E. Can Theory Help Translators: A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface. — Manchester, UK and Northampton, MA: St. Jerome Publishing, 2002.
7. Gentzler E. Foreword // Constructing Cultures. Essays on Literary Translation / [eds. S. Bassnett, A. Lefevere]. — Clevedon: Multilingual Matters, 1998.
8. Lakoff G. Cognitive Semantics // Meaning and Mental Representation. Ed. by Umberto Eco, Marco Santambrogio, Patrizia Violi. Bloomington and Indianapolis, 1988. — 213 p.
9. Nida E. Principles of Correspondence / E. Nida // Venuti L. The Translation Studies Reader. — London: Routledge, 1964. — P. 125–180.
10. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation / G. Toury. // Venuti L. The Translation Studies Reader. — London: Routledge, 1978, revised 1995. — P. 192–223.
11. Venuti L. The difference that translation makes: the translator's unconscious // Translation Studies: Perspectives on an Emerging Discipline / [ed. A. Riccardi]. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002.